

Työelämän alkoholiongelmat Suomen alkoholipoliittisessa keskustelussa

Matti Piispa — Marja Holmila — Juha Partanen

Suhtautuminen alkoholiongelmiin, näkemykset niiden painopisteistä vaihtelevat tunnetusti maasta ja ajankohdasta toiseen. Klaus Mäkelä on pyrkinyt tämentämään tätä yleistä toteamusta vertailemalla alkoholitutkimuksen aiheita ja eri viranomaisten panosta alkoholiongelmien käsittelyssä Suomessa, Yhdysvalloissa ja Ranskassa. Hänen mukaansa ”Suomessa alkoholi takavuosina oli ennen kaikkea järjestyksenpito-ongelma, kun taas Yhdysvalloissa painottuu alkoholin rooli tuotannon tehokkuutta haittaavana tekijänä. — — — Ranskassa pitkäaikaisen alkoholinkäytön terveysvaikutukset ovat päällimmäinen ongelma” (Mäkelä 1978, 51—55).

Tässä esityksessä rajoitumme työelämän alkoholiongelmia koskeviin näemyksiin Suomen nykyisessä alkoholipoliittisessa keskustelussa. Luonnehdimme näitä näkemyksiä nojautuen lehdistö- ja haastatteluaineistoihin, jotka on koottu käynnissä olevan alkoholivalistusta ja sen yhteiskunnallisia edellytyksiä tutkivan, Alkoholitutkimussäätiön rahoittaman projektin yhteydessä (Holmila & al. 1980).

Alkoholin käytöstä voi aiheutua työpaikalla monenlaisia ongelmia. Käytön seuraukset saattavat vaikeuttaa ihmissuhteita, heikentää työtehoa, saada aikaan aineellisia vahinkoja ja tapaturmia. Krapulapäivät saattavat johtaa työstä pois-saoloihin. Alkoholiongelmat ovat syynä työvoiman vaihtuvuuteen ja ennenaikaiseen työkyvyttömyyteen. Kaikista näistä

eri seikoista emme pysty tässä muodostamaan eriytynyttä kuvaa. Aineistoihin rajoittuen pyrimme lähinnä luonnehtimaan sitä, kuinka paljon huomiota työelämän alkoholiongelmat ovat saaneet osakseen ja millaisista näkökulmista niitä on tarkasteltu.

Työelämän alkoholiongelmia koskevan julkisen keskustelun erittelyyn on käytännöllisiä syitä. Hoitoonohjausjärjestelmiä, joiden tarkoituksena on tarttua työpaikalla mahdollisimman aikaisin alkoholiongelmiin ja ohjata alkoholiongelmaisia työntekijöitä hoitoon, on Suomessa ryhdytty soveltamaan vuodesta 1972 lähtien. Tällöin astui voimaan SAK:n ja STK:n yhteinen suositus hoitoonohjausjärjestelmän käyttöönotosta työpaikoilla. Järjestelmä ei ole laajentunut ja kehittynyt odotetulla tavalla. Siihen on epäilemättä ollut lukuisia syitä. Keskeinen tekijä tässä on hoitoonohjausjärjestelmän luonne. Sitä ei voida toteuttaa pelkin säädöksin tai määräyksin, vaan se edellyttää laajaa, etenkin työpaikoilla omaksuttua näkemystä alkoholiongelmiin vakavuudesta työelämässä ja vakaumusta hoitoonohjauksen tarpeellisuudesta ja hyödyllisyydestä. Vallitsevien käsityksien tarkastelu auttaa tarkentamaan kuvaa hoitoonohjausjärjestelmän kehittämismahdollisuuksista ja sen tiellä olevista esteistä.

Työelämän alkoholihaitat sanomalehtien kirjoittelussa

Julkinen keskustelu alkoholiongelmista lisääntyi voimakkaasti 1970-luvulla. Tut-

Suomalais-puolalaisessa Alkoholi ja työ -seminaarissa 22.—24. 9. 1980 pidetty esitelmä.

Taulukko 1. Alkoholihaittoja koskevien mainintojen esiintyminen 12 sanomalehden alkoholiaiheisissa pääkirjoituksissa vuosina 1951—1978, %-osuus kunkin ajanjakson kaikista haittamaininnoista¹

	1951—59	1960—68	1969—72	1973—75	1976—78
Järjestyshäiriöt, väkivalta	28	25	37	29	19
Laiton valmistus, kauppa ja maahantuonti	14	18	2	6	3
Alkoholismi, asunnottomat alkoholistit	12	23	23	9	7
Kotien/perheiden vaikeudet	11	7	2	1	2
Nuorten alkoholin käyttö	8	11	14	25	25
Moraalin rappeutuminen	6	2	1	—	2
Työväen etutoiminnan vaikeutuminen	4	4	—	1	—
Yhteiskunnalliset kustannukset	5	2	1	6	10
Työelämähaitat	8	5	6	9	9
Terveydelliset haitat	4	1	14	12	23
Haittamainintoja kaikkiaan	262	168	96	203	163

¹Liikennejuopumusta koskevat haittamaininnat on jätetty laskelmista sivuun. Liikennejuopumusongelmaa käsitellään sanomalehtien pääkirjoituksissa enemmän kuin mitään muuta yksittäistä alkoholihaittaa, mutta käsittelytapa poikkeaa siinä määrin muita haittoja koskevasta kirjoittelusta, että mainintojen lukumäärään perustuva vertailu ei ole järkevää.

kituissa 12 sanomalehdessä¹ esiintyi alkoholi-aiheisia pääkirjoituksia seuraavasti:

vuosi	lkm
1970	42
1974	112
1978	139

Pääkirjoitusten lukumäärän kasvu vuodesta 1974 vuoteen 1978 ilmentää lähinnä *alkoholipoliittisista toimenpidevaihtoehtoista* käydyn keskustelun vilkastumista. Sen sijaan vuosikymmenen alkupuolella tapahtunut raju lisääntyminen oli seurausta ennen muuta *alkoholin kulutuksen ja alkoholin käytön haittavaikutusten* jatkuvasta kasvusta. Aineksia kannanottoihinsa lehdistö sai arkihavainnoista (asunnottomat alkoholistit), haittatiloista (juopumuspidätykset, liikennejuopumus) ja tutkimuksista (alkoholiongelmaiset sairaalapalvelujen rasitteena).

Taulukossa 1 esitetyt luvut alkoholihaittoja koskevista maininnoista sanoma-

lehtien pääkirjoituksissa tukevat osittain Mäkelän olettamusta (1978) alkoholiongelmien jäsentämistävän muuttumisesta 1970-luvulla. Alkoholihaitat järjestystä ja turvallisuutta vaarantavana ongelmana on ollut hallitseva näkökulma 1970-luvun loppupuolelle saakka. Erityisesti 1970-luvun alkuvuosina — yksittäisten alkoholi-haittojen käsittelyn ollessa muuten vähäistä — tämä näkökulma korostui. Alkoholin käyttö kansan terveyden vaarantajana ei sen sijaan juuri saanut huomiota osakseen 1950- ja 1960-luvulla. Tämä on luonnollista, koska alkoholin kokonaiskulutuksen taso oli tuolloin alhainen. 1970-luvun alkupuolella terveyshaittojen merkitys julkisessa keskustelussa jo lisääntyi, ja vuosikymmenen jälkipuoliskolla kansanterveydellinen näkökulma nousi järjestysnäkökulman ja ”nuorisonäkökulman” rinnalle keskeiseksi tavaksi hahmottaa alkoholiongelmia.

Työelämän alkoholiongelmia koskevien mainintojen esiintyminen pääkirjoituksissa sen sijaan ei vahvista Mäkelän olettamusta, jonka mukaan tuottavuusnäkökulman merkitys olisi haittakeskustelussa lisääntynyt 1970-luvulla. Työelämähaittojen osuus kaikista haittamaininnoista on pysynyt suunnilleen samalla

¹Tutkitut sanomalehdet ovat Helsingin Sanomat, Ilta-Sanomat, Kaleva ja Turun Sanomat (sit.), Aamulehti ja Uusi Suomi (kok.), Savon Sanomat ja Suomenmaa (kesk.), Eteenpäin ja Suomen Sosialidemokraatti (sd.) sekä Kansan Tahto ja Kansan Uutiset (kd.).

tasolla — alle kymmeneksenä koko tarkasteluajanjakson.

Vaikka työelämän alkoholiongelmien käsittelyn määrässä ei ole tapahtunut merkittävää muutosta kolmen vuosikymmenen kuluessa, ongelmien käsittelyn *tapa* on muuttunut. 1950-luvulla työelämän alkoholiongelmiin viitattiin raittiuden näkökulmasta. Esimerkiksi Työväen Raittiuspäivien johdosta julkaistuissa pääkirjoituksissa tähdennettiin raittiuden merkitystä työturvallisuuden kannalta. 1970-luvulla alkoholin käytön haitat työelämässä on hahmotettu *yhteiskuntapoliittisena* ongelmana ja julkinen keskustelu niistä on liittynyt yhteiskunnan etujärjestöjen kannanottoihin ja toimenpiteisiin (esim. hoitoonohjaussuositus). Tämän muutoksen myötä työelämän alkoholiongelmien käsittely on vasemmistolehtien pääkirjoituksista (68 % ko. haittamaininnoista esiintyi niissä vuosina 1951—68) laajentunut koko lehdistöön.

Kannanottojen sisällöstä ja ajoittumisesta

Työelämän alkoholiongelmien käsittely pääkirjoituksissa sisältää 1970-luvulla kolme eri haitta-aspektia: poissaolot (10 mainintaa), työtapaturmat (10 mainintaa) ja työn tuottavuuden alenemisen (5 mainintaa). Lehtiryhmien väliset erot eri haittojen mainitsemisessa ovat selvät. Vasemmistolehdistö on korostanut tapaturmia, sitoutumaton lehdistö puolestaan poissaoloja.

Työn tuottavuuden alenemiseen kohdistettua vähäistä mielenkiintoa selittää tämän haitan mittaamisen vaikeus. Alkoholin käytön aiheuttamista poissaoloista ja työtapaturmista voidaan esittää melko täsmällisiä arvioita, alkoholin käytön vaikutus työn tuottavuuteen sen sijaan sekoittuu moniin muihin tekijöihin. Aineksia työelämän alkoholihaittojen käsittelyyn lehdistö sai eräistä tutkimuksista. Ero Lahelman tutkimuksesta (1973) saatiin tietää, että alkoholilla on osuutta vajaassa kymmenesosassa kuolemaan johtavista työtapaturmista. Työstä pois-

saoloista valmistui kaksi tutkimusta (Liiketaloustieteellinen tutkimuslaitos 1976; Nyman & Raitasalo 1978). Jälkimmäisen tutkimuksen mukaan alkoholin liikakäyttö näytti olleen syynä poissaoloihin varsin harvoin.

Viittaukset poissaoloihin, työtapaturmiin ja työtehon laskuun hahmottavat alkoholin käytön seuraukset työelämässä lähinnä *tuotannon ongelmana*. Tämän näkökulman ohella julkisessa keskustelussa on esiintynyt kaksi muutakin tapaa jäsentää työelämän alkoholiongelmia. Ne on nähty *työntekijän ongelmana* ja *työvoimapoliittisena ongelmana*. Edellisestä näkökulmasta alkoholin käytön haittavaikutukset työelämässä ovat alkoholismien tai — yleisemmin — alkoholin ongelma-*käytön* erityinen ilmenemismuoto. Perusteluissa ei tällöin kiinnitetä huomiota niinkään konkreettisiin haittavaikutuksiin, vaan alkoholiongelmaisten lukumäärään (esim. Kansan Uutiset 4. 4. 76) ja heidän ongelmansa sairausluonteeseen (esim. Ilta-Sanomat 28. 1. 72). Työvoimapoliittinen näkökulma korostui erityisesti 1970-luvun alkupuolella. Se merkitsi huolestuneisuutta koulutetun ja ammattitaitoisen työvoiman menettämisestä alkoholin käytön seurauksena (esim. Suomen Sosialidemokraatti 17. 12. 74).

Sekä alkoholismi-perustetta että työvoimapoliittista perustetta käytettiin, kun otettiin kantaa työpaikkojen hoitoonohjausjärjestelmän puolesta. Pyrkimys hoitoonohjausjärjestelmän luomiseen merkitsi alkoholin väärinkäytön näkemistä "paheen" sijasta "sairautena" ja moralisoivan rangaistusajattelun korvaantumista rationaalisella hoitoajattelulla (esim. Helsingin Sanomat 6. 1. 73). Toiseksi hoitoonohjaus oli työvoimapoliittisesti parempi vaihtoehto kuin lopputili tai alkoholiongelmaisten piilottelu — sen ansiosta työnantajat voivat säilyttää ammattitaitoista työvoimaa.

Keskustelun huippu oli vuonna 1974. Kannanotot eivät liittyneet pelkästään hoitoonohjauksen esteisiin ja mahdollisuuksiin. Keskeisimmäksi teemaksi muodostui alkoholin käytön ja poissaolosten

välinen yhteys. Vuoden alussa Talouselämä-lehti julkaisi teemanumeron poissaoloista tuotannon ongelmana. Se sisälsi mm. Erkki Immosen kirjoituksen, jossa todetaan, että juopottelun aiheuttamat työpäivien menetykset synnyttävät suuremman taloudellisen tappion kuin kaikki huolto- ja hoitokustannukset yhteensä. Alkoholin kulutuksen kasvun ja poissaolojen lisääntymisen väliseen yhteyteen kiinnittivät huomiota myös Uusi Suomi (13. 10. 74) ja Kauppalehti (22. 11. 74).

Työelämän alkoholiongelmien ajankohdaisiksi muuttumisen taustasyynä voidaan pitää vuosien 1973—1974 tilapäistä täystyöllisyyttä. Sen johdosta alkoholiongelmat "siirtyivät puistoista ja kaduilta tehdassaleihin" (Mäkelä 1980, 5); toisaalta syntyi pulaa varsinkin ammattitaitoisesta työvoimasta. Nämä tekijät vauhdittivat hoitoonohjauksen kehittämistä ja synnyttivät kampanjan työmoraalin alenemista vastaan. Taloudellisten suhdanteiden muuttuminen vähensi kuitenkin pian ongelmien merkitystä. 1970-luvun loppuvuosina julkinen keskustelu esimerkiksi hoitoonohjauksen toteutumisesta oli vähäistä verrattuna vuosikymmenen alkupuoleen.

Vaikuttajahenkilöiden näkemykset

Syksyllä 1979 kysyttiin 90:ltä eri alojen vaikuttajahenkilöltä mielipiteitä alkoholihaitoista ja niiden ratkaisukeinoista. Haastattelut osoittivat, että vain harvat haastatelluista pitivät alkoholiongelmia polttavina tuotannon ongelmina.

Haastateltuihin kuului 8 elinkeinoelämän johtajaa ja 10 ammattiyhdistysliikkeen edustajaa. Näiden kahden ryhmän ajattelussa olivat keskeisiä, kuten oletettavaa on, maan taloudelliset ongelmat. Alkoholi oli tässä yhteydessä melko toissijainen asia. Etenkin elinkeinoelämän johtajat olivat tätä mieltä. Hyvin yleisesti johtajat sanoivat miettivänsä asiaa tarkemmin ensimmäistä kertaa haastattelutilanteessa, ja vain muutama heistä oli joutunut työssään näiden ongelmien eteen. Ammattiyhdistysliikkeen edusta-

jista sen sijaan monet olivat olleet mukana hoitoonohjausjärjestelmien suunnittelussa ja toteuttamisessa ja tämän vuoksi hieman enemmän pohtineet asiaa aiemminkin.

Yhdenmukaisesti alkoholiongelmille antamansa painotuksen kanssa elinkeinoelämän johtajat uskoivat ongelmien viime aikoina helpottuneen. Enemmistö ammattiyhdistysliikkeen edustajista, kuten muistakin haastatteluun vastanneista, oli sen sijaan sitä mieltä, että ongelmat olivat viime aikoina joko vaikeutuneet tai pysyneet ennallaan.

Haastatelluista käy ilmi, että näkemyksiin työpaikkojen alkoholiongelmista vaikuttavat työllisyyden suhdannevaihtelut. Työttömyysaikoina ovat alkoholiongelmaiset enemmänkin yhteiskunnan kuin tuotantoelämän huolena.

"Toteaisin, että työelämän kannalta takavuosina laajenemassa ollut työmaajuopottelu ei enää ole näiden työmarkkinajärjestöjen suositusten ansiosta niin vakava ongelma kuin se varsinkin tässä 70-luvun puolivälin korkeasuhdanteen vallitessa oli. Näin ollen en kokonaisuutena koe alkoholiongelmaa ehkä nuorisoa lukuun ottamatta aivan mahdollottomana ongelmana. Ehkä se on pidettävissä viranomaisen hallinnassa." (Ay-edustaja)

"Koko yhteiskunnallisen kehityksen kannalta eiväthän nämä ehkä mittasuhteiltaan ole työttömyyden vertaisia tällä hetkellä. Mutta normaalityöttömyyden rajoissa saattaa vaaka kääntyä toiseen suuntaan, että alkoholiongelmat ovat suurempia kuin työttömyydestä aiheutuvat." (Ay-edustaja)

"Haitta on lähinnä yksilöllinen ja ehkäpä myös perhettä koskettava. Työpaikoilla alkoholin käyttö ei ole saavuttanut sellaisia mittasuhteita, että sillä olisi työelämään mitään merkitystä." (Elinkeinoelämän johtaja)

Yleinen piirre haastateltavien ajattelussa oli alkoholihaittojen näkeminen ei-yhteiskunnallisina, ihmisten yksityiselämäänsä kuuluvina. Jos alkoholin käytön haitallisten seuraamusten ajatellaan kohdistuvan pääasiassa käyttäjään itseensä ja hänen lähimpiinsä, ongelma ei ole tärkeä yhteiskunnallinen ongelma. Sellainen siitä tulee vasta, kun käytön seuraus-

ten ajatellaan olevan ristiriidassa enemmistön etujen kanssa. Ongelmien aiheuttama moraalinen närkästys tai sääli riittää harvoin nostamaan niitä tärkeiksi yhteiskunnallisiksi kysymyksiksi. Haastateltavat mainitsivat huomattavasti useammin erilaisia yksilötason haitte-
kijöitä kuin yhteiskunnan toimivuuden kannalta haitallisia tekijöitä. Yksilötason haitat saivat yhteensä 175 erillistä mainintaa, kun yhteiskunnan kannalta haitalliset tekijät saivat 104 mainintaa. Sellaisia vastaajia, jotka olivat huolissaan ainoastaan yksilötason seuraamuksista, oli aineistossa 27, kun taas ainoastaan yhteiskunnan toimivuuden kannalta alkoholi-
haittoja pohtineita oli vain 8. Kaikkein useimmin mainittu haitta oli ihmissuhteiden, etenkin perhesuhteiden, häiriintymisen alkoholin käytön takia. Myös elinkeinoelämää edustavien johtajien ja ammattiyhdistysliikkeen edustajien (erityisesti jälkimmäisten) ajattelussa painottuivat alkoholin käytön yksilölliset haitat.

Käsityksiä haitallisesta alkoholin käytöstä hallitsee mielikuva perinteisestä suomalaisesta juomatavasta, rajusta, usein viikonloppuun ajoittuvasta juomisesta. Täten juominen jo ajallisesti näyttää keskittyvän yksityiselämän alueelle. Alkoholin käytön katsotaan rajoittuvan vapaa-aikaan ja jopa vaikuttavan työtehoa lisäävästi, korvautuvan suomalaisen miehen työhulluutena.

"Kokonaissaldo suomalaisen juomisen takia menetetystä tunteista on plus miinus nolla, että meillä on just sellaista juomista, että kun sinä otat kerralla paljon, sinä kompensoit sitä työhulluuteen, pyrit osoittamaan kaikin tavoin että tulos on tällä osalla." (Toimittaja)

Ammattiyhdistysten edustajien käsityksiin työelämän alkoholihaitoista vaikutti työntekijöiden ja työnantajien välinen ristiriita. Kumpikin puoli voi käyttää alkoholihaittoja argumenttina muiden asioiden ajamiseen. Ammattiyhdistysliikkeen edustajat eivät täten halunneet puhua haitoista niinkään työelämän me-

netyksinä, vaan mieluummin työntekijän henkilökohtaisina menetyksinä, alkoholin haittoina yksilölle ja perheelle. Haittojen syiksi he esittivät usein huonoja työoloja, kovaa työtahtia ja muita epäkohtia. He totesivat lähinnä työnantajien ottaneen työmarkkinaneuvotteluissa alkoholiongelmat esille, vedonneen poissaoloihin ja tapaturmiin omien etujensa ajamiseksi. Työttömyys näyttää helpottaneen alkoholinkäyttäjien erottamista työstä.

"Kun on työmarkkinapolitiikassa neuvottelutilanne työnantajien kanssa tai työnantajajärjestöjen välillä, niin alkoholiongelma tulee esiin lähinnä työnantajan esille ottamana poissaolojen tai tapaturmien vuoksi. Siellä esitetään välillä aika köykäisiäkin heittoja alkoholista, kuten että tämä olisi syynä siihen että tuotanto kärsii, ja perussyihin mennään harvoin." (Ay-edustaja)

Vähäinen ei liene myöskään oman alkoholin käytön vaikutus alkoholipoliitikasta esitettyihin näkemyksiin. Sen merkitystä vahvistaa alkoholin käytön seurauksia koskevien tietojen vähäisyys. Omat käyttötavat houkuttelivat monia näkemään alkoholiongelmat yksilöllisen poikkeavuuden ongelmina. Näkemykset käytön syistä eivät liity vallitseviin käytötapoihin, vaan yksilön ominaisuuksiin; näkemykset ratkaisusta pohjautuvat pikemmin ajatuksiin poikkeavien yksilöiden kontrolloimisesta kuin alkoholikysymysten poliittisista ratkaisuista.

Kokoavia huomautuksia

Aineistojen tarkastelu näyttää osoittavan, että viimeaikaisessa alkoholipoliittisessa keskustelussa työelämän alkoholiongelmat eivät ole saaneet kovin paljon huomiota osakseen. Niitä ei ole pidetty merkittävinä seikkoina arvioitaessa suomalaisen tuotannon tuottavuutta ja kansainvälistä kilpailukykyä. Tämä seikka on käsittääksemme otettava huomioon pohdittaessa esimerkiksi hoitoonohjausjärjestelmän kehittämistä.

Tulos saattaa tuntua yllättävältä. Sitä ei tule mielestämme kuitenkaan ymmär-

tää siten, että puhuminen työelämän alkoholiongelmista ja toiminta niiden ehkäisemiseksi ja korjaamiseksi olisi tarpeetonta. Ongelmia on epäilemättä olemassa, mutta lukuisat seikat vaikuttavat siihen, missä määrin ne tulevat tiedostetuiksi. Eräitä mahdollisia syitä on edellä jo tullut esiin. Vallitsevissa näkemyksissä korostuu ajatus alkoholin käytöstä yksityiselämän piiriin kuuluvana asiana; käytön seurauksia tarkastellaan pikemmin inhimillisten seurausten ja moraalin kannalta kuin pyrkien niiden laskennalliseen arviointiin. Tilastollisten tietojen puuttuminen ja tutkimusten niukkuus on silmiinpistävää. Ongelmien näkyvyyttä saattaa heikentää se, että työstä poissaolojen määrä lienee Suomessa suhteellisen alhainen. Se on tosin kasvanut: Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen haastatteluaineistojen mukaan vuonna 1968 oli 10 % aikuisista miehistä joskus jäänyt pois töistä juomisen vuoksi, vuonna 1976 vastaava luku oli 18 %. Työnantajien ja työntekijäpuolen välillä vallitsee selviä näkemyseroja. Nykyinen korkea työttömyysaste ei lisää työnantajien halukkuutta etsiä ratkaisuja ongelmiin. Eräät suomalaisen tuotantotavan rakenteelliset piirteet, kuten pääomavaltaisen prosessiteollisuuden hallitseva asema, ovat saattaneet johtaa siihen, että työvoiman uusintamisen ongelmat eivät yleensäkään ole muodostuneet kriittisiksi. Niitä ei ole mitenkään painotettu arvioitaessa talouselämän tulevaisuudennäkymiä (Elinkeinoelämän valtuuskunta 1979; Hudson Research Europe Ltd. 1979). Tällaiset seikat saattavat tehdä ymmärrettäväksi, että työelämän alkoholiongelmia ei pidetä kovin merkittävinä. Toinen asia on, tekevätkö ne tämän oikeutetuksi.

Kirjallisuus

Elinkeinoelämän valtuuskunta: Suomen valinnat 1980-luvulla. EVA-päivät 1979. Helsinki 1979

Holmila, M. & Partanen, J. & Piispa, M. & Virtanen, M.: Alcohol education and alcohol policy. An interim report of alcohol education research project, presented at the 26th International Institute on the Prevention and Treatment of Alcoholism. Cardiff — Wales, June 9—14, 1980. Reports from the Social Research Institute of Alcohol Studies No. 139. Helsinki 1980

Hudson Research Europe Ltd.: Suomen tulevaisuudennäkymät muuttuvassa Euroopassa. Elinkeinoelämän valtuuskunta. Helsinki 1979

Immonen, E. J.: Juopottelijat menettävät palkkoina yli 100 milj. mk. Talouselämä 37 (2): 26—32, 1974

Lahelma, E.: Työpaikkakuolemat ja alkoholi. Alkoholipoliittikka 38 (5): 194—199, 1973

Liiketaloustieteellinen tutkimuslaitos: Tutkimus työstä poissaoloista. Helsinki 1976

Mäkelä, K.: Alkoholipoliittisen mielipideilmaston vaihtelut Suomessa 1960- ja 70-luvulla. Teoksessa: Sipilä, Jorma (toim.): Sosiaalipoliittikka 1977. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja 2. Vammala 1977. s. 35—82

Mäkelä, K.: Den sociala alkoholfrågans framtid. Repressiva åtgärder eller restriktiv alkoholpolitik. Alkohol och narkotika 74 (4): 1—6, 28, 1980

Nyman, K. & Raitasalo, R.: Työstä poissaolot ja niihin vaikuttavat tekijät Suomessa. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja A: 14. Helsinki 1978.